

طراحی یک الگو از رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی آموزشی

عبدالمجید ارفعی مقدم، استادیار، گروه پژوهشی مطالعات اجتماعی مرکز پژوهشی، دانشگاه حکیم سبزواری ایران*

چکیده

هدف و روش پژوهش: هدف این تحقیق، طراحی یک الگو از رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی آموزشی بین دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه است. روش پژوهش، از نوع توصیفی و پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش، دانشجویان تحصیلات تکمیلی دو دانشگاه مشهد و حکیم سبزواری هستند. نمونه‌های آماری این پژوهش را ۳۳۵ نفر تشکیل می‌دهند که در مقطع زمانی ۹۵-۱۳۹۴ به‌طور تصادفی انتخاب شده‌اند. داده‌های جمع‌آوری شده با دو پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی آموزشی در نرم‌افزار SPSS ورژن ۲۲ تحلیل شده است. نتایج: ضریب آلفای کرونباخ در گویه‌های سرمایه اجتماعی ۰/۸۹۶ برآورد شده است. ضریب آلفای کرونباخ در پرسش‌نامه در کیفیت زندگی آموزشی (نه متغیر) بین حداقل ۰/۷۱۲ (توانایی علمی دانشجوی) و حداکثر ۰/۸۸۱ (انسجام آموزشی) برآورد شده است. نتایج این بررسی نشان داد شرایط درخور قبولی از شاخص‌های کیفیت زندگی آموزشی در بین دانشجویان دانشگاه وجود دارد. متغیرهای شناخت علمی و مشارکت علمی، بیشترین نقش را در مؤلف‌های سرمایه اجتماعی دارند. دو متغیر توانایی علمی و پیشرفت و ماجراجویی بر کیفیت زندگی آموزشی بیشترین همبستگی را دارند و همین‌طور بیشترین ضریب همبستگی متغیرهای کیفیت زندگی به دو متغیر توانایی علمی و پیشرفت و ماجراجویی تعلق دارد. به‌دنبال آن متغیرهای تعهدات علمی و نگرش مثبت به دانشگاه، اهمیت زیادی در ارتقای کیفیت زندگی آموزشی آنان دارند.

واژه‌های کلیدی: کیفیت زندگی آموزشی، سرمایه اجتماعی، دانشگاه، تحصیلات تکمیلی

مقدمه و بیان مسأله

طی چند دهه اخیر در مباحث توسعه، به سرمایه‌های انسانی، فیزیکی و اقتصادی که در دیدگاه‌های سنتی توسعه مطرح بود و همچنین به سرمایه اجتماعی (Social Capita) توجه شده است. سرمایه اجتماعی، مفهومی فرارشته‌ای بین علوم انسانی است که به نقش نیروهای اجتماعی در توسعه جوامع می‌پردازد و اقتصاددانان و جامعه‌شناسان در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع توسعه یافته به این مفهوم توجه دارند. این رویکرد، نشان‌دهنده اهمیت نقش ساختارها و روابط اجتماعی بر متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع است. مطالعه روند رشد و توسعه کشورها این واقعیت را بیان می‌کند که سایر سرمایه‌ها در صورت بهره‌گیری از سرمایه اجتماعی، رشد و توسعه یک جامعه را سبب می‌شوند. زمانی که سرمایه اجتماعی وجود دارد، کنش‌های اجتماعی تسهیل می‌شود و هزینه تعاملات کاهش می‌یابد. ثبات و انسجام اجتماعی با همکاری و مشارکت اجتماعی - جزء مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی - برای توسعه و افزایش کیفیت زندگی شروط لازم هستند.

منابع جامعه‌شناختی و کیفیت زندگی، نگرش راهبردی به انسان را مدنظر قرار می‌دهند؛ بدین معنا که انسان نقش محوری در تحول جامعه و در موقعیت‌های اجتماعی خود ایفا می‌کند. روش زندگی فرد یا گروه را با توجه به ابعاد گوناگون زندگی گروهی انسان‌ها از قبیل شغل، الگوسازی رفتاری و خانوادگی، مشارکت و روابط اجتماعی توصیف می‌کنند که به ارتقا و بهبود سطح کیفیت زندگی در موقعیت‌های مختلف منتهی می‌شود؛ بنابراین، فرد با فراهم ساختن فضای مناسب در محیط‌های شغلی و زندگی برای خود و دیگران به بهبود کیفیت زندگی کمک می‌کند. مطالعات نظری و تجربی نشان می‌دهند گسترش و تسهیل شبکه‌های ارتباطات و پیوندهای اجتماعی، سطح دسترسی افراد و گروه‌ها را به منابع اقتصادی و اجتماعی ارتقا می‌دهند. این پیوندها و ارتباطات در اشکال متفاوت خود، یعنی به صورت درون‌گروهی و برون‌گروهی باعث می‌شود عناصر

موجود در جامعه به هم اتصال یابند و کنش‌های جمعی از قبیل تعاون، حمایت‌های اجتماعی و ... تسهیل شود. کنش‌های جمعی و حل مسئله به صورت گروهی، استفاده بهتر از منابع اجتماعی، تقلیل هزینه‌های اجتماعی و افزایش کارایی برنامه‌های مختلف در سطح جامعه را سبب می‌شوند؛ بنابراین، کیفیت زندگی در ابعاد متفاوت خود (کیفیت محیطی، روانی، فیزیکی، اجتماعی، جسمی و روحی)، بسیار متأثر از کیفیت ارتباطات و پیوندهای اجتماعی است.

منابع انسانی (استادان و دانشجویان) و توانمند با ارزش‌ترین منبع هر سازمان، مانند دانشگاه‌های مطرح است. بی‌شک حفظ این منابع با ارزش و فراهم کردن شرایط روحی و روانی مناسب باید جز اولویت‌های هر محیط آموزشی یا سازمانی قرار گیرد. شواهد تجربی نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی به بهره‌وری، خلاقیت، یادگیری و ارتقای کیفیت آموزشی در محیط‌های آکادمیک کمک می‌کند؛ بنابراین، سرمایه اجتماعی در بهبود و تقویت درک اجتماعی، پویایی بیشتر، نوآوری و ارزش‌زایی فرهنگی، تقویت رفتارهای مدنی نقش کلیدی دارد. یک وجه سرمایه انسانی بی‌چون و چرا به توفیقات آموزشی و سرمایه‌گذاری‌های آموزشی می‌باشد که منتهی به مدارک تحصیلی در بین دانشجویان طبقات نابرابر می‌شود. خروجی‌های نظام آموزش دانشگاهی به کیفیت محیط آموزشی و زندگی تحصیلی دانشجویان در مقاطع تحصیلی به خصوص در دوره‌های تحصیلات تکمیلی بستگی دارد. رویکردهای جدید نسبت به روش زندگی در مطالعات بوردیو^۱ (۱۹۸۲) و یا لوتک^۲ (۱۹۸۹) نشان می‌دهد توجه بر مطالعه کیفیت زندگی در گروه‌های خاص و در ابعاد گوناگون زندگی فردی، آموزشی و اجتماعی اهمیت خاصی دارد. این مطالعات به زندگی خانوادگی، مشارکت و روابط اجتماعی، تندرستی، سلامتی روحی و روانی و جنبه‌های دیگر موقعیت اجتماعی فرد در جامعه تأکید می‌کند؛ بنابراین، ارتقای سطح سلامتی فرد و کیفیت زندگی، فضای مناسبی را برای رشد و شکوفایی جامعه فراهم می‌کند (مختاری، ۱۳۸۹: ۲۸-۲۹).

^۱ Bourdieu

^۲ Lutak

متخصص کیفی) به صورت بازده دانشگاه (خروجی های سازمان) را بررسی و تبیین می کند. سؤالاتی از قبیل سرمایه اجتماعی چه ارتباطی با کیفیت زندگی آموزشی دارد؟ آیا سرمایه اجتماعی موجبات ارتقای محیط آموزشی و زندگی تحصیلی دانشجویان را فراهم می کند؟ چه میزان سرمایه های اجتماعی (مشارکت علمی استادان، ارتباطات علمی استادان، شناخت علمی و اعتماد علمی بین استادان با دانشجویان) بر ارتقای سطح کیفی زندگی آموزشی تأثیرگذار است؟ جز پرسش های اساسی این پژوهش است. پژوهش فوق با الهام از نظریه های عمده در مباحث سرمایه اجتماعی (مانند بورديو، لوتک، کلمن^۱) و نظریه کارکردگرایی انجام می شود یا به عبارت دیگر، با الهام از تحلیل و بررسی نظریه های سرمایه اجتماعی پیر بورديو، لوتک و کلمن انجام می شود که در تبیین تئوریک مسئله سرمایه اجتماعی و کیفیت آموزشی مطرح هستند. در واقع، پژوهش فوق از نگاه جامعه شناختی به مهم ترین معیارهای عینی و ذهنی توجه کرده است. از بُعد عینی به معیارهایی مانند زندگی در محیط سالم علمی و دانشگاهی، دسترسی به کیفیت آموزشی، ارتباط با استادان، گروه، کمیته علمی، دوستان دانشگاهی و سایر عناصر توجه کرده است. در بُعد ذهنی به نگاه دانشجو به زندگی علمی و آموزشی، نیازهای علمی، شناخت، درک و فهم درست، احساس شکوفایی و توسعه علمی، میل شدید به رشد و بالندگی، حس کنجکاوی و آینده نگری بین دانشجو و استاد، گروه و کمیته در تعامل علمی با یکدیگر عنایت کرده است.

ادبیات پژوهش

پژوهش درباره کیفیت زندگی در حوزه میان رشته است که بیشتر جامعه شناسان کیفیت زندگی را در حوزه مطالعات جامعه شناسی کار و خانواده قرار داده اند. ریشه تاریخی این مطالعات به آثار کلاسیک ارسطو مربوط می شود و به ۳۳۰ سال قبل از میلاد مسیح برمیگردد که در آثار خود به رابطه کیفیت زندگی هنگام شادی و ارزش های ذهنی فرد اشاره می کند (مختاری، ۱۳۸۹: ۱۶). در تفکرات مدرن، پژوهشگران

تعریف سازمان جهانی بهداشت از کیفیت زندگی چنین است که ارزیابی و ادراک افراد از وضعیت زندگی خویش، تحت تأثیر نظام فرهنگی و ارزشی موقعیتی است که در آن زندگی می کنند (Massam, 2002:58). در واقع اهداف، انتظارات، معیارها و خواسته های فرد به میزان وسیعی بر وضعیت جسمانی، روانی، میزان استقلال، روابط اجتماعی و اعتقادات او تأثیرگذار است (Noll, 2002:2-10). کلمن می گوید کیفیت زندگی، گستردگی و انبساط امید و آرزو است که از تجارب زندگی ناشی می شود (Calman, 1984: 124-128). حاجی کریمی و رنگریز (۱۳۷۹) معتقدند منظور از کیفیت زندگی کاری، اهمیت و ارزش قائل شدن به فعالیت های نیروی انسانی در محیط است. جزئی (۱۳۷۵) اعتقاد دارد کیفیت زندگی کاری به مفهوم داشتن نظارت خوب، شرایط کاری خوب، پرداخت مزایای خوب و جالب تر از همه، کار چالش گرایانه و متنوع کننده است.

به طور کلی طرفداران نظریه کیفیت زندگی در جستجوی نظام های جدیدی برای کمک به عناصر انسانی هستند تا بین زندگی آموزشی، شغلی و شخصی خود تعامل برقرار کنند. شناسایی نقاط ضعف و قوت و تلاش برای بهبود وضعیت های آموزشی و رسیدن به وضع مطلوب از مهم ترین وظایف دانشگاه ها است. بهبود مستمر کیفیت آموزشی به خصوص در زندگی دانشجویان دوره های تحصیلات تکمیلی به کارهای پژوهشی و ارزیابی عوامل درونی دانشگاه ها نیازمند است که به بهبود و ارتقای کیفیت برنامه های درسی و امور آموزشی، پژوهشی و تربیت نیروی متخصص جامعه می انجامد.

دانشگاه به مثابه سازمان آموزشی از سرمایه های انسانی مانند استادان و نخبگان علمی برخوردار است. استادان و نخبگان در مرادوات با یکدیگر و ارتباط با دانشجویان، سهولت و انعطاف زیادی دارند که یک ساخت اجتماعی و سازمانی را تشکیل می دهند و به صورت ابزاری برای تربیت نیروی سرمایه انسانی گام بر می دارند. پژوهش فوق، رابطه سرمایه اجتماعی که مهم ترین عامل سرمایه های انسانی (بهره وری منابع سازمانی) است و کیفیت زندگی آموزشی دانشجویان (تربیت نیروی

¹ Colman

روان‌شناختی و جامعه‌شناختی باید به کیفیت زندگی توجه شود. جامعه‌شناسان اخیر از جمله روسلان و همکاران (2010) به این نتیجه رسیده‌اند سرمایه‌های مادی به تنهایی زمینه‌های بهبود و رضایت‌مندی جامعه را فراهم نمی‌کند؛ بلکه سرمایه اجتماعی یک مفهوم مرکزی در بحث‌های توسعه و رشد جوامع کشورهای در حال رشد است.

سیدروکین (2004) در مطالعه خود درباره بیگانگی و محیط‌های آموزشی، مسئله مشارکت‌نداشتن افراد در سازمان را در بروز بیگانگی از محیط آموزشی دخیل دانسته است. پژوهش‌های یعقوب‌زاده (2011) نشان می‌دهد بین توسعه اقتصادی و سرمایه اجتماعی همبستگی وجود دارد. در پژوهش جای (2006) و کریم‌زاده (2013) نتیجه گرفتند با توانمندسازی معلمان مدرسه، ارتباط‌های قوی در مدرسه، اشتغال در کار و انزوای اجتماعی آنها کاهش می‌یابد. این امر در پژوهش گلن (2007) بین اعضای هیئت علمی نیز تأیید شده است. ایلماز و سارپکایا (2009) در پژوهشی درباره علت بیگانگی از کار معلمان، بی‌قدرتی آنها را بیش از ابعاد دیگر بیگانگی مشاهده کردند که علت آن را در ساختار اداری محیط آموزشی و نداشتن ارتباط صحیح با همکاران می‌دانند (علمی، ۱۳۸۸). در پژوهش‌های داخلی به مطالعه میرمهرداد پیدایی (۱۳۹۳) با عنوان *طراحی الگوی تبیین رابطه بین کیفیت زندگی کاری و سرمایه اجتماعی کارکنان*، علی رحمانی فیروزجاه و سهدیه سهرابی (۱۳۹۱) با عنوان *بررسی جامعه‌شناختی رابطه میان کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی* (تهران)، علی‌اکبر امین بیدوخت و همکاران (۱۳۹۲) با عنوان *تأثیر سرمایه اجتماعی بر رضایت تحصیلی* اشاره می‌شود.

چارچوب نظری

مبانی نظری پژوهش فوق برپایه دو دیدگاه یادگیری اجتماعی و کنش متقابل اجتماعی در بحث‌های کیفیت زندگی ارتباط پیدا می‌کند و همچنین به نظریه‌های عمده در مباحث سرمایه اجتماعی (مانند بوردیو، کارکردگرایی^{۱۰} و پاتنام^{۱۱}) اشاره دارد.

علوم اجتماعی و رفتاری معتقدند سرمایه اجتماعی با مفهوم رفاه و ارتقای سطح زندگی پیوند خورده است؛ باوجوداین، مطالعات زیادی با رویکردهای مختلف در حوزه‌های گوناگون جامعه انجام شده است. پژوهشگران علوم اجتماعی با شیوه تجربی و با بررسی‌های دقیق‌تر، اطلاعات را از تجارت دیگر افراد گردآوری کردند که با تأسیس جامعه بین‌المللی برای پژوهش در باره کیفیت زندگی، این پژوهش‌ها نهادینه شدند (مختاری، ۱۳۸۹: ۱۸). به‌طورمثال، پژوهش بیکر (۱۳۸۲) نشان می‌دهد بین سرمایه اجتماعی و سطح کیفیت، هدف و مفهوم زندگی، پیوند مستقیم وجود دارد. بررسی علمی و تجربی درخصوص کیفیت زندگی به رویکردها و حوزه‌های مختلف مربوط است و به رویکرد پزشکی و سلامت در ساختن مقیاس‌های تندرستی از قبیل: مقیاس سابقه بیماری، مقیاس تندرستی، مقیاس سنجش کیفیت زندگی، مقیاس کیفیت زندگی، مقیاس ارزیابی کارول و پرسش‌نامه تجارت افسردگی اشاره می‌شود که پژوهشگران علوم پزشکی انجام داده‌اند. در رویکرد فلسفی، مطالعات ارسطو^۱ و اپیکور^۲، دکارت^۳، هابرماس^۴، توماس کوهن^۵ و جان راولز^۶ انجام شده است. در رویکرد اقتصادی، مطالعات برنارد وان پراک^۷ (2004)، لیو^۸ (1976)، جاستر^۹ (1981) بر مفهوم کیفیت زندگی و مفهوم خوشبختی تأکید ویژه دارند. در رویکرد روان‌شناختی اجتماعی، مطالعات زیادی درباره کیفیت زندگی انجام شده است که به نظریات یادگیری اجتماعی، کنش متقابل نمادین اشاره می‌شود. در حوزه مطالعات جامعه‌شناختی به بررسی‌های دورکیم در بحث آنومی، نظریه بی‌سازمانی اجتماعی پارک، مرتون و برگس، مفهوم از خود بیگانگی مارکس و غیره اشاره کرد (مختاری، ۱۳۸۹). همین‌طور مطالعات مونیکا مولارسکا (2014) نشان می‌دهد در دو زمینه

¹ Aristotle

² Epicurus

³ René Descarte

⁴ Habermas

⁵ Thomas Samuel Kuhn

⁶ Rawls

⁷ Bernard Van Perak

⁸ Lio

⁹ Jaster

¹⁰ Functionalism

¹¹ Putnam

رفتارها، تجربه مستقیم فرد از محیط و پاسخ‌های دریافتی و پاداش‌های مطلوب و کسب‌شده می‌پردازد. آلبرت باندورا^۱ از حامیان این تئوری است و به نقش یادگیری مشاهده‌ای در تعامل، مشارکت و آشنایی با رفتار دیگران تأکید ویژه‌ای می‌کند که به فرایند الگوی‌سازی منتهی می‌شود. این نظریه به بُعد اجتماعی و شناختی تأکید می‌کند که در آن، بُعد اجتماعی، یعنی تأکید بر خاستگاه اجتماعی که بخش مهمی از اندیشه و عمل انسان است و بُعد شناختی به شناساندن اهمیت تأثیر علی فرایندهای فکری بر انگیزش، عاطفه و عمل انسان تأکید می‌کند. به عبارت دیگر، به نقش فعال یادگیرنده (دانشجو) در بافت اجتماعی و محرک‌های محیط اجتماعی (محیط دانشگاه) تأکید دارد (جاویدی و همکاران، ۱۳۹۲).

رویکرد کنش متقابل در بحث کیفیت زندگی به چگونگی تعامل و کنش متقابل نمادین توجه ویژه دارد و بر ماهیت فکری و تصویری مثبت و منفی انسان نسبت به خود و اطرافیان پیدا می‌کند و به نحوه عمل انسان بر کیفیت زندگی تأثیر می‌گذارد. نظریه پردازانی مانند مید^۲، کولی^۳ و بکر^۴، الگوی خودآیینی‌ای و نقش اجتماعی را تبیین و به چگونگی رشد انسان در رهگذر تبادل با دیگران اشاره می‌کنند و یک ارتباط دیالکتیکی شکل می‌گیرد. کولی به مفهوم خودآیینی‌سان در ارتباط با کیفیت زندگی فرد توجه می‌کند. هرچه ارتباط انسان در محیط‌های مختلف به خصوص محیط‌های آموزشی، غنای بیشتری داشته باشد، کیفیت زندگی درجه بالاتری دارد. همین‌طور مید از متفکران مکتب شیکاگو به نقش اجتماعی تأکید می‌ورزد. براساس نظریه مید، نقش‌های اجتماعی را معادل نیروهای پویای انگیزش رفتار تلقی می‌کند که سهم زیادی در عملکرد فرد و تنظیم ساختار شخصیت او دارد و فرد با آموختن نقش‌ها (مانند محیط‌های آکادمیک) و احساس دل‌بستگی، ارزش‌های زیربنایی را در خود درونی می‌کند و با درونی کردن ارزش‌های زیربنایی (از جمله فراگیری‌های علمی و آموزشی در محیط‌های دانشگاهی) به پیش‌بینی انتظارات

پیوند این دو مبانی نظری، یعنی تئوری‌های کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی، پژوهش فوق را برای ارائه یک الگوی تحلیل هدایت کرد.

کیفیت زندگی

برداشت کلی از نظریه پردازان سرمایه اجتماعی و دیدگاه کارکردگرایی و ارتباطش با کیفیت زندگی به درجه استحکام، ثبات و تعهدات دوجانبه بین دانشجو با گروه، کمیته علمی، دوستان دانشگاهی و ... ارتباط پیدا می‌کند. همین‌طور به نقش فعالانه دانشجو در محیط‌های علمی و برخوردار از کیفیت شبکه‌ها، همکاری و کنش جمعی در محیط دانشگاه بستگی دارد و سرمایه اجتماعی مانند رشد علمی و آموزشی، تحرک علمی و کیفیت زندگی دانشجو را رقم می‌زند؛ بنابراین، زندگی در محیط‌های علمی و دانشگاهی، مشارکت و روابط با عوامل آموزشی (استادان، دوستان دانشگاهی، قوانین آموزشی و ...)، تندرستی، سلامتی روحی و روانی و جنبه‌های دیگر موقعیت اجتماعی فرد در جامعه دانشگاهی را تسریع می‌کند. به‌طور کلی ارتقای سطح سلامتی و کیفیت زندگی آموزشی دانشجو، فضای مناسب دانشگاه و ... شرایط لازم برای رشد و شکوفایی افراد در محیط‌های علمی را فراهم می‌کند. پژوهش فوق از نگاه جامعه‌شناختی به مهم‌ترین معیارهای عینی و ذهنی توجه کرده است و از بُعد عینی به معیارهایی مانند زندگی در محیط سالم علمی و دانشگاهی، دسترسی به کیفیت خدمات آموزشی، دسترسی به وسایل ارتباطی، ارتباط با استادان، گروه، کمیته علمی و دوستان دانشگاهی) توجه کرده است. همین‌طور در بُعد ذهنی به نگاه دانشجو به زندگی علمی و آموزشی، نیازهای علمی، شناخت و درک و فهم درست، احساس شکوفایی و توسعه علمی، میل شدید به رشد و توسعه یادگیری و حس کنجکاوی بین دانشجو و استاد، گروه و کمیته در تعامل علمی با یکدیگر عنایت کرده است.

تئوری یادگیری اجتماعی، کیفیت زندگی را کنش اجتماعی تلقی می‌کند که از طریق فرایندهای اجتماعی، تولید، بازتولید به تأثیرات متقابل بین رفتار و محیط تأکید می‌کند. به عبارت دیگر، تئوری یادگیری اجتماعی به الگوهایی مانند

¹ Bandura

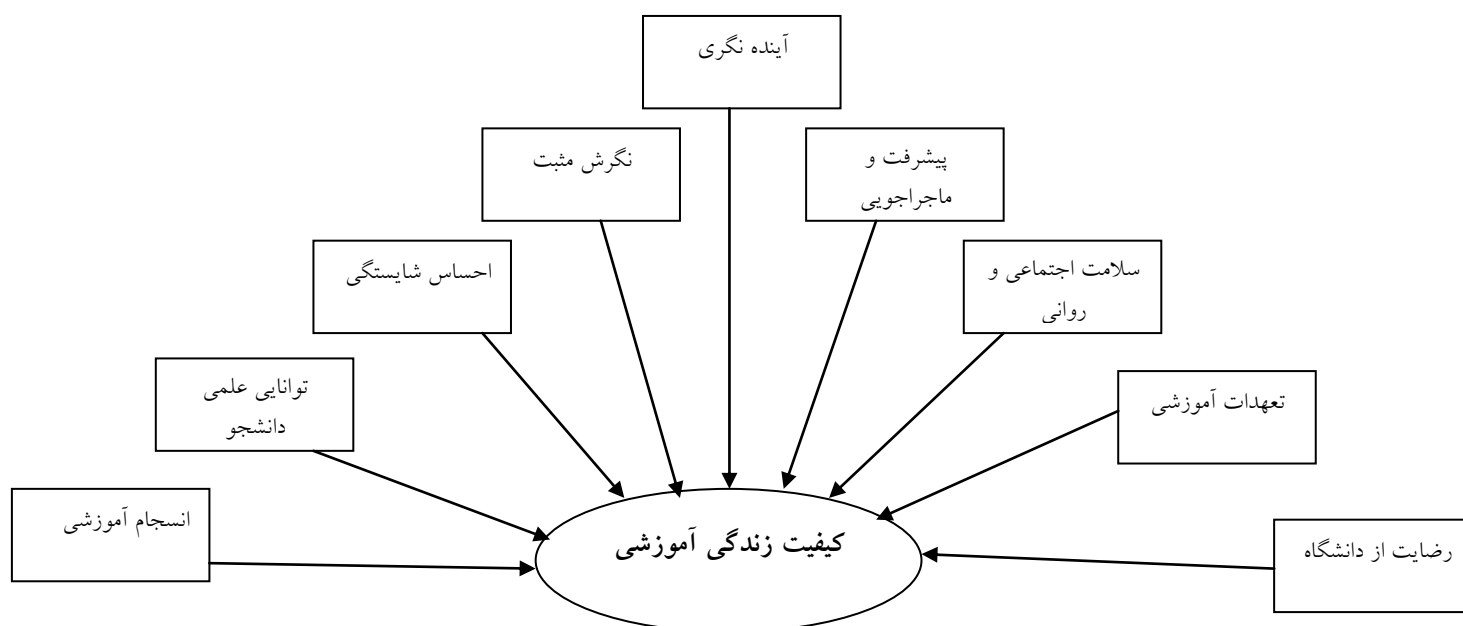
² Mid

³ Coli

⁴ Becker

ویژه‌ای دارد. این فرایند به کیفیت زندگی آموزشی دانشجویان در برخورد با محیط دانشگاه، کسب تجربه از محیط علمی، نقش علمی و اجتماعی (گروه، کمیته علمی، دانشجو، کارکنان و قوانین آموزشی و پژوهشی) و پویای انگیزش رشد علمی بستگی دارد.

دیگران و شکل دادن رفتار خود و براساس تعهدات و انتظارات دیگران و جامعه پاسخ‌های مناسب را می‌دهد (مختاری، ۱۳۸۹). برپایه دو تئوری یادگیری اجتماعی (باندورا) و کنش متقابل نمادین (کولی، مید و بکر)، فرایند ایجادشده در تعامل و مشارکت در محیط‌های دانشگاه بین دانشجو و استادان اهمیت

شکل ۱- مؤلفه‌های کیفیت زندگی آموزشی

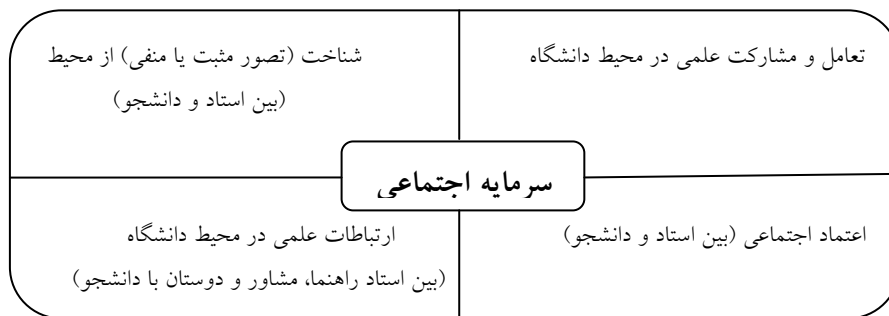
و مادی است. طرفداران نظریه کارکردگرایانه معتقدند در روابط دوجانبه، تعاملات و شبکه‌هایی که در گروه‌های انسانی پدیدار می‌شوند و سطح اعتمادی که در میان افراد، گروه‌ها و اجتماعات به وجود می‌آوردند به‌عنوان تعهدات و هنجارهایی پیوسته در ساختار اجتماعی تلقی می‌شوند. در واقع سودمندی سرمایه اجتماعی در افزایش برخی ویژگی‌ها، مانند آموزش، تحرک اجتماعی، رشد اقتصادی، برتری سیاسی و درنهایت توسعه است (الوانی و شیروانی، ۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی بر شبکه‌ها و روابط بین آنها متکی است و ارزیابی خود را از دیدگاه ارزش‌ها و هنجارهایی می‌نگرد که به‌طور اجتماعی شکل گرفته‌اند. همچنین استحکام تعهدات دوجانبه بین افراد و گروه‌ها و مشارکت مدنی را مبنای اندازه‌گیری قرار می‌دهد و بازده را براساس کیفیت زندگی می‌سنجد.

سرمایه اجتماعی

مبانی نظری دوم به تئوری‌های سرمایه اجتماعی (بورديو، پاتنام و کلمن) و کارکردگرایان اشاره دارد. بورديو، مفهوم سرمایه اجتماعی را این‌طور تعریف می‌کند: توده‌ای از منابع بالقوه است که به دلیل داشتن یک شبکه بادوام از روابط شناسایی و دستیابی دوطرفه کم‌ویش نهادی شده، به وجود می‌آید. کلمن و دیگران بر این که سرمایه اجتماعی نشان دهنده توانایی بازیگران برای تامین منافع از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی و یا دیگر ساختارهای اجتماعی می‌باشد تأکید دارند (Tsang & Inkpen, 2005: 150). به عقیده بورديو، سرمایه اجتماعی، ویژگی فردی پتانسیل افراد برای فعالیت و مشارکت مؤثر در شبکه ارتباطات براساس شناخت متقابل در یک فضای اجتماعی و حفاظت از آن از طریق مبادلات نمادی

میزان ارزشمندی اعتماد نهادهای عمومی و سیاسی است که قواعد حقوقی را ایجاد و رعایت می‌کنند و همه مبادلات را شفاف و ایمن می‌کنند؛ بنابراین، تئوری‌ها و دیدگاه‌های علمی، پژوهش فوق را به ارائه یک چارچوب تئوریک هدایت می‌کند که در چهار مؤلف مهم در شکل ۱ ارائه شده است.

به استدلال پاتنام (1993)، اگر عضویت در اجتماع با مشارکت فعالانه تر همراه باشد، سطح زندگی بالاتر خواهد بود (تولایی و شریفیان ثانی، ۱۳۸۴). پاتنام: سرمایه اجتماعی صفت جامعه است که کیفیت شبکه‌ها و روابط، افراد را برای همکاری و کنش جمعی قادر می‌کند. براین اساس، سرمایه اجتماعی برپایه درجه بالای اعتماد بین شخصی و به همان

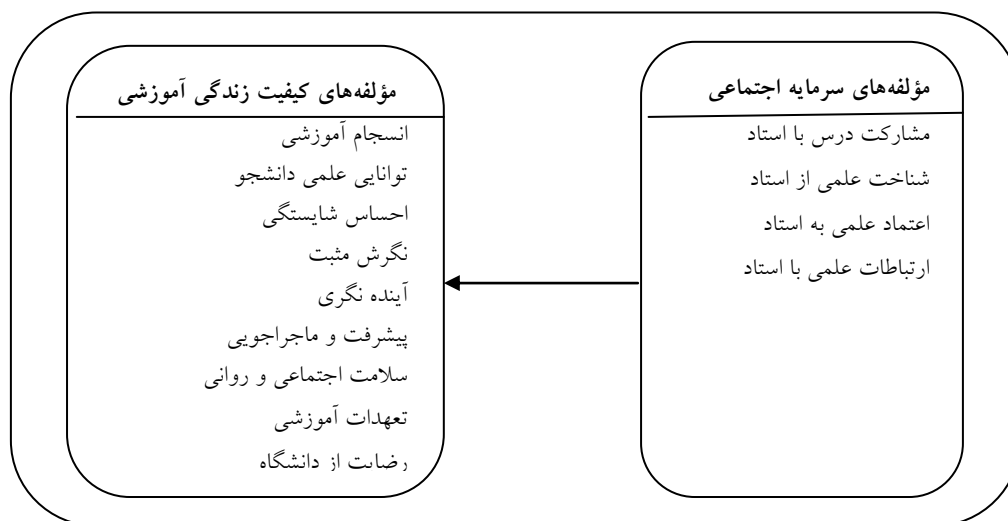

شکل ۲- چهار مؤلف‌های سرمایه اجتماعی

و یکسانی به دست آمده است که بر چهار زمینه عمده سرمایه اجتماعی تأکید می‌کنند و در زمینه کیفیت زندگی به مهم‌ترین شاخص‌های تجربی از محیط پژوهش اشاره شده است و همچنین در پژوهش‌های دیگران به آن توجه شده است که پیوند و ارتباطی بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی آموزشی به وجود می‌آورد.

الگوی نظری پژوهش

چارچوب تئوریک پژوهش فوق بر تئوری عمده و مهم پیرامون سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی قرار گرفته است. این الگو، مفهوم ترکیبی از تئوری‌های یادگیری اجتماعی (باندورا، کنش متقابل مید، کولی و بکر)، سرمایه اجتماعی (بورديو و پاتنام) و دیدگاه کارکردگرایی است. به لحاظ محتوایی و درک مفهومی از تئوری‌های فوق، مؤلفه‌های مشابه

شکل ۳- الگوی نظری از سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی آموزشی

اهداف تحقیق

- ۱- بررسی عوامل مؤثر آموزشی بر کیفیت زندگی دانشجویان تحصیلات تکمیلی
- ۲- بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی با کیفیت زندگی دانشجویان تحصیلات تکمیلی

پرسش‌های پژوهش

- ۱- سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان چه میزان است؟
- ۲- میزان رضایت‌مندی دانشجویان از کیفیت زندگی دانشجویی چه میزان است؟
- ۳- آیا بین عوامل مؤثر آموزشی، همبستگی قوی و معنی‌داری وجود دارد که بر کیفیت زندگی تأثیر بگذارد؟
- ۴- آیا بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی با کیفیت زندگی آموزشی رابطه معنی‌داری وجود دارد؟

روش‌شناسی

این پژوهش، بررسی توصیفی از نوع پیمایشی است که سطح کیفی زندگی آموزشی دانشجویان (تحصیلات تکمیلی) در دو دانشگاه دولتی حکیم سبزواری و فردوسی مشهد به لحاظ سرمایه اجتماعی (محیط علمی) و کیفیت زندگی آموزشی (دانشگاه) را سنجیده و بررسی کرده است. پژوهش فوق، ابتدا با مطالعات اسنادی، اینترنتی و نظریه‌های علمی و پژوهش‌های انجام‌شده داخلی و خارجی، الگوی تحلیلی (شکل‌های ۱ تا ۳) را ارائه کرده است. جامعه آماری پژوهش فوق را کلیه دانشجویان دوره تحصیلات تکمیلی دو دانشگاه فردوسی مشهد و حکیم سبزواری تشکیل می‌دهند و ۱۲۵۰۰ نفر هستند که با استفاده از نمونه‌گیری طبقه‌ای و ساده، ۳۳۲ نفر از دو دانشگاه فردوسی (۵۷٪) و حکیم سبزواری (۴۳٪) برای نمونه شرکت‌کننده در پژوهش فوق مورد پرسش قرار گرفته‌اند. انتخاب نمونه‌ها به شیوه نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و ساده انجام شده است. براساس نمونه‌گیری فوق، جامعه آماری

برحسب نوع دانشگاه، جنسیت، دانشکده و گروه آموزشی به چندین لایه یا قشر تقسیم شده است. به‌طور تصادفی چندین دانشکده از دو دانشگاه انتخاب شده‌اند و سپس با مراجعه به محیط‌های آموزشی دانشکده‌ها، نمونه‌ها، به‌طور تصادفی مورد پرسش قرار گرفته‌اند. روش جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از دو پرسش‌نامه انجام شده است.

پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی از الگوی پرسش‌نامه اونیکس و بولن (2000) الهام گرفته است و ۲۶ گویه را شامل می‌شود. در سطح مقیاس چهار درجه‌ای لیکرت، خیلی کم (۱)، کم (۲)، زیاد (۳) و بسیار زیاد (۴) درجه‌بندی شده‌اند و چهار مؤلفه تعامل و مشارکت علمی در محیط دانشگاه، شناخت (تصور مثبت و منفی) از محیط دانشگاه (بین استاد و دانشجو)، اعتماد اجتماعی بین استاد و دانشجو و ارتباطات علمی در محیط دانشگاه را شامل می‌شود. پرسش‌نامه کیفیت زندگی با استفاده از چندین پرسش‌نامه مربوط به موضوع پژوهش بررسی شده است. درنهایت، پرسش‌نامه‌ای با سطح مقیاس چهار درجه‌ای لیکرت (بسیار مخالفم (۱)، مخالفم (۲)، موافقم (۳) و بسیار موافقم (۴)) طراحی شده است که نه مؤلفه انسجام آموزشی، توانایی علمی دانشجو، احساس شایستگی، نگرش مثبت به دانشگاه، آینده‌نگری، پیشرفت و ماجراجویی، سلامت اجتماعی و روانی، تعهدات آموزشی و رضایت کلی از دانشگاه را شامل می‌شود. روایی این پرسش‌نامه، از نظرات دو متخصص در مطالعات برنامه‌ریزی درسی و علوم اجتماعی استفاده شده است. درنهایت صحت پرسش‌نامه مذکور در یک پیش‌آزمون بررسی شده است. پرسش‌نامه فوق براساس مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت تنظیم شده است. تعیین سطح پایایی و قابلیت اعتماد دو پرسش‌نامه از طریق آزمون آلفای کرونباخ محاسبه شده است. نتایج حاصل از آزمون قابلیت اعتماد (آلفای کرونباخ)، گویای این واقعیت است که پایایی ابعاد کیفیت زندگی آموزشی به ترتیب رضایت کلی از دانشگاه (۰/۸۴)، انسجام آموزشی (۰/۸۹)، احساس شایستگی (۰/۷۷)، آینده‌نگری (۰/۷۹)، نگرش مثبت به

رگرسیون با استفاده از نرم افزار Spss محاسبه شده است. سپس فرض ساختاری با الگوی تحلیل مسیر در نرم افزار آموس (Amos) انجام گرفته است.

نتایج، توصیف داده‌ها، سیمای پاسخ گویان

نتایج حاصل از آمار توصیفی پیرامون پاسخ گویان در این پژوهش بیان می‌کند ۶۶/۹٪ از پاسخ گویان ما کمتر از ۲۵ سال، ۴۱/۶٪ تا ۳۰ سال و بقیه بالای ۳۰ سال دارند. ۳۸/۸٪ از پاسخ گویان، مرد و ۶۱/۲٪ خانم بوده‌اند. ۳۱/۹٪ از پاسخ گویان، متأهل و ۶۶/۹٪ مجرد هستند. همین‌طور نتایج استخراج شده از آمار توصیفی پژوهش فوق نشان می‌دهد ۴۳٪ پاسخ گویان از دانشگاه حکیم سبزواری و ۵۷٪ از دانشگاه فردوسی مشهد هستند. ۷۶/۱٪ از پاسخ گویان در مقطع کارشناسی ارشد و مابقی در مقطع دکتری تحصیل می‌کرده‌اند. ۷۶٪ دانشجویان در دوره روزانه و حدود ۲۱٪ در نوبت دوم (شبانه) و مابقی در واحدهای پردیس تحصیل می‌کنند.

– میزان سطح مطلوبیت شاخص‌های کیفیت زندگی

آموزشی در بین دانشجویان

دانشگاه (۰/۸۱)، پیشرفت و ماجراجویی (۰/۷۹)، سلامت اجتماعی و روانی (۰/۷۴)، تعهدات آموزشی (۰/۸۸) و توانایی علمی دانشجو (۰/۷۱) برآورد شده است. همچنین ضریب آلفای کرونباخ در کل گویه‌های پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی ۰/۸۹۶ برآورد شده است. اعتبار ابعاد شاخص سرمایه اجتماعی شامل، مشارکت و تعامل علمی (۰/۷۳)، شناخت علمی (۰/۷۴)، اعتماد علمی (۰/۷۸) و ارتباطات علمی (۰/۷۹) برآورد شده است. تمامی این نتایج، پایایی بسیار زیاد و مطلوب در دو پرسش‌نامه را نشان می‌دهد. همین سطح مطلوبیت پارامتر سرمایه اجتماعی به دو سطح مقیاس بسیار زیاد و کیفیت زندگی به دو سطح مقیاس بسیار موافقم و موافقم در نظر گرفته شده است که برآورد ترکیبی این دو سطح را در جدول‌های ۱ و ۲ نشان می‌دهد.

در تبیین آزمون پرسش‌های پژوهش از آزمون ضرایب همبستگی (تبیین فرضیه یک پژوهش) و معادلات رگرسیون چندگانه با روش گام به گام استفاده شده است. الگویابی معادله ساختاری تکنیک چندمتغیره با استفاده از نرم‌افزار آموس ورژن ۲۰ استفاده شده است. هدف، پیدا کردن متغیرهای پیش‌بینی است که تغییرات متغیر وابسته را چه تنهایی و مشترک پیش‌بینی کنند. در این پژوهش، شاخص‌های توصیفی میانگین، انحراف استاندارد، ضرایب همبستگی و نرخ

جدول ۱- میزان شاخص‌های کیفیت زندگی در بین پاسخ گویان

متغیرها	بسیار مخالفم و مخالفم	موافقم و بسیار موافقم	میانگین	انحراف استاندارد
رضایت از دانشگاه	٪۴۰/۱	٪۵۹/۹	۲۰/۴۴	۴/۱۸
انسجام آموزشی	٪۳۲/۲	٪۶۷/۸	۲۲/۳۶	۵/۴۱
احساس شایستگی	٪۳۴/۶	٪۶۵/۴	۱۶/۶۱	۳/۸۹
آینده‌نگری	٪۳۹/۵	٪۶۰/۵	۱۶/۳۷	۴/۵۳
نگرش مثبت به دانشگاه	٪۳۱/۰	٪۶۹/۰	۲۲/۱۱	۵/۰۳
بهداشت اجتماعی و روانی	٪۲۲/۰	٪۷۸/۰	۲۳/۴۶	۳/۷۸
تعهدات آموزشی	٪۴۰/۴	٪۵۶/۶	۲۲/۴۸	۵/۲۴
توانایی علمی	٪۲۶/۸	٪۷۳/۲	۲۱/۴۳	۶/۱۷
پیشرفت و ماجراجویی	٪۴۴/۶	٪۵۵/۶	۲۱/۴۹	۴/۱۷

به طوری که میزان سطح مطلوبیت بیشترین شاخص‌های کیفیت زندگی آموزشی به بُعد بهداشت اجتماعی و روانی با ۷۸٪ و کمترین میزان سطح مطلوبیت به بُعد پیشرفت و ماجراجویی با ۵۵/۶٪ اختصاص دارد. همین‌طور، توان علمی دانشجویان و استادان برابر ۷۳ درصد، نگرش مثبت به دانشگاه برابر ۶۹٪ و مشارکت علمی برابر ۶۵/۱٪ برآورد شده است. میزان سطح مطلوبیت سرمایه اجتماعی کل از وضعیت دانشگاه برابر ۶۸/۵٪ بیان شده است. این مقادیر نشان می‌دهد میزان سطح مطلوبیت دو دانشگاه، سطح خوب و درخور قبولی دارند.

- میزان سطح مطلوبیت از شاخص‌های سرمایه اجتماعی

براساس مندرجات جدول ۱، بیشترین میانگین در بین مؤلفه‌های کیفیت زندگی آموزشی به بُعد آینده‌نگری دانشجویان به میزان ۲۶/۳۷ و انحراف استاندارد ۴/۵۳ تعلق دارد و کمترین آن، بُعد احساس شایستگی با میانگین ۱۶/۶۱ و انحراف استاندارد ۳/۸۹ است. شاخص بهداشت روانی و اجتماعی با میانگین ۲۳/۴۶ و انحراف استاندارد ۳/۷۸، تهدات آموزشی با میانگین ۲۲/۴۸ و انحراف استاندارد ۵/۲۴ برآورد شده است.

سطح مطلوبیت کیفیت زندگی آموزشی در بین دانشجویان به دو سطح بسیار موافقم و موافقم در نظر گرفته شده است که در برآورد ترکیبی، نتایج این جدول نشان می‌دهد سطح مطلوبیت مؤلفه‌های سرمایه، وضعیت مناسبی دارند؛

جدول ۲- میزان سرمایه اجتماعی در بین پاسخ‌گویان

متغیرها	بسیار کم و کم	زیاد و بسیار زیاد	میانگین	انحراف استاندارد
مشارکت علمی	۳۴/۹٪	۶۵/۱٪	۲۲/۴۰	۵/۱۴
شناخت علمی	۲۳/۲٪	۷۶/۸٪	۲۵/۹۸	۶/۱۵
اعتماد علمی	۲۴/۴٪	۷۵/۶٪	۲۶/۴۶	۴/۸۱
ارتباط علمی	۱۹/۳٪	۸۰/۷٪	۱۶/۳۸	۴/۴۱
سرمایه اجتماعی	۳۱/۵٪	۶۸/۵۰٪	۲۵/۹۹	۴/۸۲

سطح بسیار موافقم و موافقم در نظر گرفته شده است که در برآورد ترکیبی نتایج این جدول نشان می‌دهد سطح مطلوبیت مؤلفه‌های سرمایه، وضعیت مناسبی دارند؛ به طوری که میزان سطح مطلوبیت شاخص‌های سرمایه اجتماعی، ارتباط علمی با ۸۰/۷ درصد، شناخت علمی با ۷۶/۸ درصد، اعتماد علمی با ۷۵/۶٪ و مشارکت علمی با ۶۵/۱٪ را برآورد کرده است. میزان سطح مطلوبیت سرمایه اجتماعی کل از وضعیت دانشگاه برابر ۶۸/۵٪ بیان شده است. در واقع دو دانشگاه از

براساس مندرجات جدول ۲، بیشترین میانگین در بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به بُعد اعتماد علمی بین استادان و دانشجو با میانگین ۲۶/۴۶ و انحراف استاندارد ۴/۸۱ و کمترین به بُعد ارتباط علمی با میانگین ۱۶/۳۸ و انحراف استاندارد ۴/۴۱ اختصاص دارد؛ در حالی که شناخت علمی با میانگین ۲۵/۹۸ و انحراف استاندارد ۶/۱۵ و مشارکت علمی با میانگین ۲۲/۴۰ و انحراف استاندارد ۵/۱۴ برآورد شده است. سطح مطلوبیت سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان به دو

یافته‌های استنباطی پژوهش (تحلیل ضرایب همبستگی و رگرسیون چندگانه)

نگاه دانشجویان، سطح مطلوبیت نسبی و خوبی دارند.

جدول ۳- ضرایب همبستگی متغیرهای کیفیت زندگی آموزشی

متغیرها	آزمون	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
۱ رضایت کلی از دانشگاه	پیرسون Sig N									
۲ انسجام آموزشی	پیرسون Sig N	.439** .000 335								
۳ احساس شایستگی	پیرسون Sig N	.725** .000 335	.370** .000 335							
۴ آینده‌نگری	پیرسون Sig N	.723** .000 335	.415** .000 335	.695** .000 335						
۵ نگرش مثبت	پیرسون Sig N	.709** .000 335	.385** .000 335	.821** .000 335	.736** .000 335					
۶ پیشرفت و ماجراجویی	پیرسون Sig N	.761** .000 335	.527** .000 335	.834** .000 335	.834** .000 335	.924** .000 335				
۷ سلامت اجتماعی و روانی	پیرسون Sig N	.183** .001 335	.228** .000 335	.152** .000 335	.163** .000 335	.157** .000 335	.194** .000 335			
۸ تعهدات آموزشی	پیرسون Sig N	.393** .000 335	.855** .000 335	.336** .000 335	.383** .000 335	.322** .000 335	.465** .000 335	.201** .000 335		
۹ توانایی علمی دانشجویان	پیرسون Sig N	.608** .000 335	.326** .000 335	.678** .000 335	.612** .000 335	.879** .000 335	.793** .000 335	.158** .000 335	.356** .000 335	

** نتایج در سطح ۹۹٪ اطمینان محاسبه شده است.

آزمون فرضیات و تفسیر نتایج

براساس مندرجات جدول ۳، ضرایب همبستگی درونی بسیار خوب بین متغیرهای مستقل (نه متغیر) با یکدیگر وجود دارد؛ به طوری که کمترین میزان ضریب همبستگی بین دو متغیر سلامت اجتماعی و روانی (۰/۱۵۲) و احساس شایستگی در سطح ۹۹٪ اطمینان به دست آمده است. بیشترین میزان ضریب همبستگی بین دو متغیر پیشرفت و ماجراجویی با

نگرش مثبت به دانشگاه به میزان ۰/۹۲۴ برآورد شده است. این نتایج نشان می‌دهد بین نه متغیر، همبستگی درونی بسیار خوب وجود دارد که پرسش سه پژوهش را در سطح ۹۹٪ اطمینان تأیید کرده است. به عبارت دیگر، همه الگوهای ضرایب همبستگی، معنی‌دار و مقادیرهای بحرانی جدول کوچکتر از ۰/۰۵ هستند.

جدول ۴- نتایج آزمون کلی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی آموزشی

sig	T	Beta	p	F	ضریب تعیین R ²	ضریب همبستگی
/۰۰۰	۱۸/۹۹۵	/۷۲۲	/۰۰۰	۸۵۹/۳۲۲	/۵۲۱	/۷۲۲

جدول ۵- خلاصه الگوی رگرسیونی شاخص سرمایه اجتماعی

الگو	معادله	ضریب همبستگی R	ضریب تعیین R ²	ضریب تعیین R ²	F	p
۱	رگرسیون □	/۸۲۲	/۶۷۶	/۶۷۶	۶۹۳/۷۳۴	/۰۰۰
۲	رگرسیون □	/۸۶۵	/۰۷۲	/۷۴۸	۴۹۱/۵۷۱	/۰۰۰
۳	رگرسیون □	/۸۷۹	/۰۲۶	/۷۷۳	۳۷۶/۴۳۶	/۰۰۰
۴	رگرسیون □	/۸۸۹	/۰۱۷	/۷۹۰	۳۱۰/۳۱۰	/۰۰۰

a. پیش‌بین‌کننده: شناخت علمی
b. پیش‌بین‌کننده: شناخت + اعتماد
c. پیش‌بین‌کننده: مشارکت
d. پیش‌بین‌کننده: شناخت + اعتماد + مشارکت
e. پیش‌بین‌کننده: شناخت + اعتماد + مشارکت + ارتباطات
y. متغیر وابسته: کیفیت زندگی

جدول ۶- ضرایب رگرسیونی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی آموزشی دانشگاه

مقدار ویژه	فرض چندخطی		رگرسیونی جزئی	P	T	Beta	الگو
	عامل تورم واریانس	تولرنس					
/۰۲۱	---	---	/۸۲۲	/۰۰۰	۲۶/۳۳۹	/۸۲۲	۱ بعد شناخت علمی
/۰۲۲	۱/۸۷۰	/۵۳۵	/۶۴۰	/۰۰۰	۱۵/۱۶۴	/۵۷۲	۲ بعد شناخت علمی
/۰۱۱	۱/۸۷۰	/۵۳۵	/۴۷۱	/۰۰۰	۹/۷۲۳	۳۶۷	بعد اعتماد علمی
/۰۲۵	۳/۰۰۸	۳۳۲	/۴۳۶	/۰۰۰	۸/۸۲۶	/۴۰۱	بعد شناخت علمی
/۰۱۱	۲/۰۸۳	/۴۸۰	۳۹۲	/۰۰۰	۷/۷۴۸	/۲۹۳	۳ بعد اعتماد علمی
/۰۰۹	۳/۰۲۲	۳۳۱	۳۲۰	/۰۰۰	۶/۱۳۶	/۲۷۹	بعد مشارکت علمی
/۰۲۹	۴/۰۰۵	/۲۵۰	/۲۸۴	/۰۰۰	۵/۳۸۴	/۲۷۲	بعد شناخت علمی
/۰۱۳	۲/۱۱۰	/۴۷۴	۳۷۸	/۰۰۰	۷/۴۰۸	/۲۷۱	۴ بعد اعتماد علمی
/۰۱۰	۳/۱۵۳	۳۱۷	/۲۷۴	/۰۰۰	۵/۱۸۵	/۲۳۲	بعد مشارکت علمی
/۰۰۸	۳/۰۳۶	/۱۲۹	/۲۷۱	/۰۰۰	۵/۱۱۳	/۲۲۵	بعد ارتباط علمی

تقویت می‌شود [R = 0.722, F= 859.322, p < 0.000]. همین‌طور نتایج تحلیل رگرسیون در چندین الگو برآورد شده است که در الگوی ۱ در جدول ۵ نشان می‌دهد بعد شناختی سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت و معناداری بر کیفیت زندگی آموزشی دانشجویان دارد. به عبارت دیگر هرچه شناخت علمی دانشجویان بیشتر باشد، کیفیت زندگی آموزشی آنها بیشتر می‌شود. مقدار ضریب همبستگی ۰/۸۲۲ برآورد شده است.

پرسش چهار پژوهش: آیا بین سرمایه اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی آموزشی رابطه معنی‌داری وجود دارد؟
 مندرجات جدول‌های ۴، ۵ و ۶ پرسش چهار پژوهش را به آزمون می‌گذارد. برآورد کلی از آزمون رگرسیون در جدول ۴ نشان می‌دهد بین دو متغیر سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی آموزشی رابطه معنی‌داری وجود دارد. به عبارت دیگر با افزایش سطح سرمایه اجتماعی، میزان کیفیت زندگی آموزشی

علمی بستگی دارد. همین طور مقدار F در سطح خطای کوچکتر از ۵ درصد [$F: 376.436 p < 0.000$] و معنی دار است. طبق نتایج جدول ۶، ضریب رگرسیون نشان می‌دهد مقدار ضریب بتای دو شاخص شناخت علمی در الگوی سه ۰/۴۰۱ و اعتماد علمی ۰/۲۹۳ برآورد شده است؛ درحالی که مقدار ضریب بتای سومین شاخص سرمایه اجتماعی، یعنی مشارکت اجتماعی (محیط دانشگاه) به میزان ۰/۲۷۹ تغییرات را در کیفیت زندگی آموزشی پیش‌بینی می‌کند. این نتایج در سطح ۹۵٪ اطمینان حاصل شده است، [Beta: 0.401, 0.293, 0.279, $t = 8.826, 7.748, 6.136 p < 0.000$].

نتایج ضریب همبستگی الگوی ۴ بیان می‌کند مجموعه چهار متغیر سرمایه اجتماعی در فرایند کیفیت زندگی آموزشی نقش کلیدی دارند. به طوری که این چهار متغیر در الگوی ۴، بیشترین میزان ضریب همبستگی را در کیفیت آموزشی دانشجویان دارد که به میزان ۰/۸۸۹ برآورد شده است و میزان تغییرات ضریب تعیین (R^2)، ۰/۷۹۰ است. در واقع مجموعه چهار متغیر، میزان ۷۹٪ از تغییرات کیفیت زندگی آموزشی را تبیین می‌کند. مقدار ضریب F ، رابطه مثبت و معنی داری در سطح خطای کوچکتر از ۵٪ را بین متغیرها نشان می‌دهد [$F: 310.310 p < 0.000$]. همین طور نتایج ضریب رگرسیونی (ضریب بتا) در الگوی چهار (جدول ۶) بین حداقل ۰/۲۲۵ (شاخص ارتباطات علمی) و حداکثر ۰/۲۷۲ (شاخص شناخت علمی) برآورد شده است که تغییرات کیفیت زندگی آموزشی را پیش‌بینی می‌کند و در سطح ۹۵٪ اطمینان معنی داری است، [Beta: 0.272, 0.271, 0.232, 0.225, $t = 5.384, 7.408, .232, 5.113 p < 0.000$].

در سه الگوی رگرسیون چندخطی (الگوهای ۲، ۳ و ۴)، فرض چندخطی بین متغیرهای مستقل نشان می‌دهد رابطه صحیحی بین متغیرهای مستقل وجود دارد و تغییرات هر یک را به درستی پیش‌بینی می‌کند. ارزش برآورد شده تولرنس (Tolerance) بین متغیرهای مستقل در محدوده مقادیر استاندارد فرض چندخطی است که فرض فوق را تأیید می‌کند. همین طور مقدار عامل تورم واریانس‌ها (VIF) در

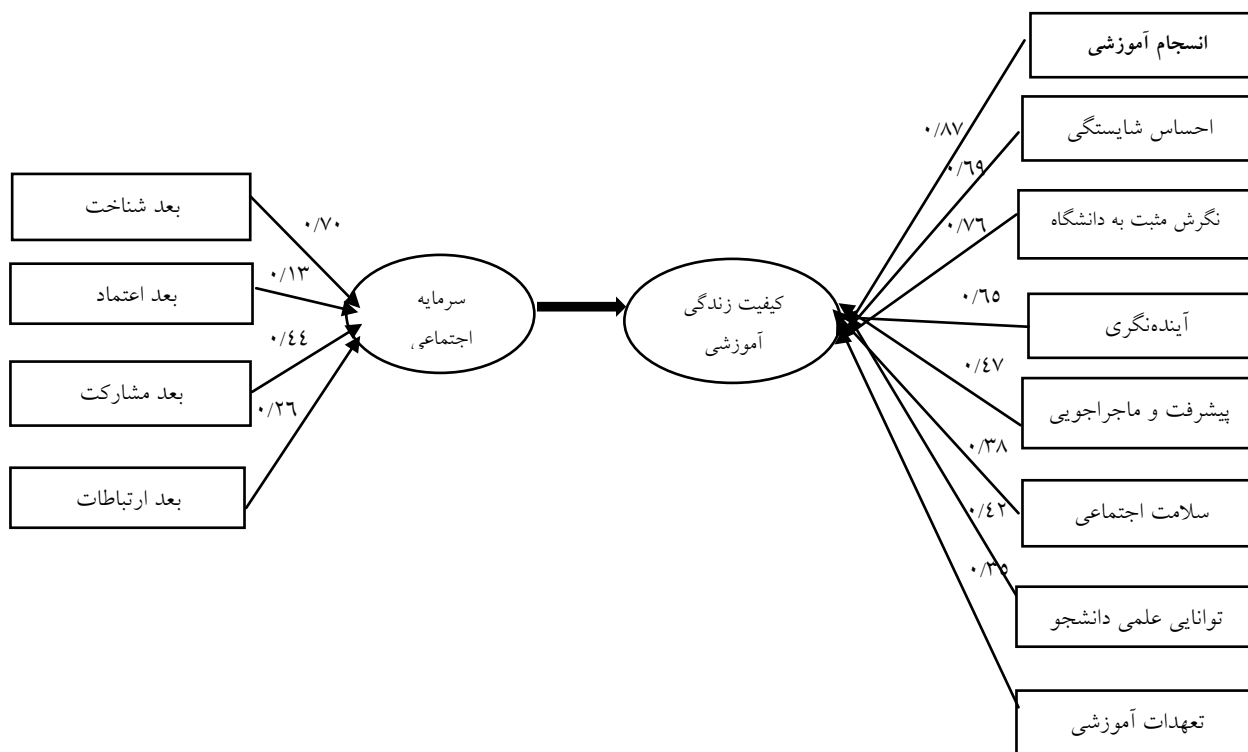
مقدار ضریب تعیین (R^2)، ۰/۶۷۶ محاسبه شده است که متغیر شناخت علمی، ۶۷/۶٪ از تغییرات کیفیت زندگی را تبیین می‌کند. همین طور معنی دار بودن مقدار آزمون F در سطح خطای کوچکتر از ۵٪ نتیجه گرفته می‌شود [$F: 693.734 p < 0.000$]. نتایج جدول ۶، ضریب رگرسیون را نشان می‌دهد که مقدار ضریب بتای متغیر شناخت علمی به میزان ۰/۸۲۲ تغییرات را در کیفیت زندگی آموزشی پیش‌بینی می‌کند [Beta: 0.822, $t = 26.339 p < 0.000$]. بدین ترتیب فرضیه اول تأیید می‌شود.

نتایج تحلیل رگرسیون الگوی ۲ در دو جدول فوق نشان می‌دهد دو متغیر شناخت و اعتماد علمی، تأثیر مثبت و معناداری بر کیفیت زندگی آموزشی دانشجویان دارد. مقدار ضریب همبستگی این دو متغیر به میزان ۰/۸۶۵ برآورد شده است و مقدار ضریب تعیین (R^2)، ۰/۷۴۸ محاسبه شده است که از مجموعه دو متغیر به میزان ۷۴/۸٪ تغییرات را در کیفیت زندگی آموزشی پیش‌بینی می‌کند. همین طور مقدار آزمون F در سطح خطای کوچکتر از ۵٪ درصد است [$F: 491.571 p < 0.000$] که الگوی رگرسیونی خوبی را ترسیم می‌کند. نتایج جدول ۶، ضریب رگرسیون را نشان می‌دهد که مقدار ضریب بتای شناخت علمی در الگوی دو ۰/۵۷۲ برآورد شده است؛ درحالی که مقدار ضریب بتای دومین شاخص سرمایه اجتماعی، یعنی اعتماد اجتماعی (استاد و محیط آموزشی دانشگاه) به میزان ۰/۳۶۷ تغییرات را در کیفیت زندگی آموزشی پیش‌بینی می‌کند. این نتایج در سطح ۹۵٪ اطمینان حاصل شده است، [Beta: 0.572, 0.367, $t = 15.164, 9.723 p < 0.000$].

نتایج تحلیل رگرسیون الگوی ۳، نشان می‌دهد که سه متغیر شناخت، اعتماد و مشارکت علمی، تأثیر مثبت و معناداری بر کیفیت زندگی آموزشی دانشجویان دارد. مقدار ضریب همبستگی ۰/۸۷۹ برآورد شده است و مقدار ضریب تعیین (R^2)، ۰/۷۷۳ محاسبه شده است که ۷۷/۳٪ تغییرات کیفیت زندگی آموزشی به سه متغیر شناخت، اعتماد و مشارکت

متغیرهای مستقل و وابسته است. به عبارت دیگر، چهار شاخص سرمایه اجتماعی (شناخت علمی، اعتماد علمی، مشارکت علمی و ارتباطات علمی) در محیط آموزشی دانشگاه تأثیر زیادی بر تغییرات متغیر وابسته (کیفیت زندگی آموزشی) ایجاد می‌کنند.

الگوهای دو، سه و چهار بزرگتر از ده نیست و محدوده مقدار استاندارد فرض چندخطی را نقض نمی‌کند. بنابراین فرض خطی بودن متغیرهای مستقل در دو آزمون فوق از معادله رگرسیونی تأیید می‌شود. مقدار ویژه (Eigenvalue) بیان می‌کند در معادله رگرسیونی، همبستگی بسیار قوی بین

Chi-Square = 5058.446 DF= 78 P- value = 0.000

شکل ۴- الگوی معادله ساختاری تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی

ضریب تأثیر به انجام آموزشی (۸۷ درصد)، نگرش مثبت به دانشگاه (۷۶ درصد) و احساس شایستگی در دانشگاه (۶۹ درصد) برآورد شده است. درضمن، این الگو تأثیرات سرمایه اجتماعی را بر شاخص کیفیت زندگی به میزان ۴۷٪ برآورد کرده است؛ بنابراین، الگوی فوق (شکل ۴) پردازش مطلوبی را از رابطه بین متغیر نشان می‌دهد. در واقع دانشجویان، کفایت مطلوب از الگوی فوق در رابطه بین متغیرها و مؤلف‌ها را به تصویر کشیده‌اند.

شکل ۴، پردازش الگوی ساختاری بین دو پارامتر سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی آموزشی را نشان می‌دهد. براساس الگوی فوق، شاخص تقسیم کای اسکوار به میزان ۵۰۵۸/۴۴۶ با درجه آزادی ۷۸ و در سطح ۹۵٪ اطمینان حاصل شده است که مقدار بحرانی جدول کوچکتر از ۵٪ است و معادله فوق را معنی‌دار نشان می‌دهد. همچنین بیشترین ضریب تأثیر (۷۰ درصد) در متغیرهای سرمایه اجتماعی به شناخت اجتماعی (علمی) و کمترین آن به بُعد اعتماد اجتماعی (۱۳ درصد) اختصاص دارد. در متغیرهای کیفیت زندگی، بیشترین

بحث و نتیجه

سطح خطای کوچکتر از ۵٪ را بین متغیرها نشان می‌دهد؛ بنابراین، شاخص‌های سرمایه اجتماعی، تغییرات کیفیت زندگی آموزشی را پیش‌بینی می‌کنند و در سطح ۹۵٪ اطمینان معنی‌دار است.

[Beta: 0.272, 0.271, 0.232, 0.225, t=5.384, 7.408, 232, 5.113, $p < 0.000$]

در تأیید این یافته‌ها، مطالعات بورديو (1982)، لوتک (1989)، مکفرسام و همکاران (2013)، رحمانی و همکاران (1391)، امین بیدوخت و همکاران (1392)، فرازمنند و همکاران (1393)، ماجدی و همکاران (1385)، وصالی و همکاران (1391) و اماندوست (2011) تأکید می‌کنند کیفیت زندگی در گروه‌های خاص و در ابعاد گوناگون زندگی فردی، آموزشی و اجتماعی به زمینه‌های اعتماد، مشارکت و روابط اجتماعی، شناخت و ارتباطات، موقعیت اجتماعی فرد در محیط از جمله فضای آکادمیک و دانشگاه بستگی دارد که سطح سلامت فرد و کیفیت زندگی، فضای مناسب در محیط‌های مختلف از جمله فضای علمی و دانشگاهی را ارتقا می‌دهد و زمینه را برای رشد و شکوفایی جامعه فراهم می‌کند. چنین یافته‌های از محیط علمی دانشگاه مبنی بر رضایت نسبی دانشجویان از سیاست‌ها و رویه‌های علمی و قبول مسئولیت از سوی دانشجویان و استادان مبنی بر تعامل و مشارکت، کارآمدی در پروژه‌های درسی و علمی، فضای مناسب محیط درسی و دانشگاه، احساس شایستگی، تعهد آموزشی، انسجام آموزشی، آینده‌نگری درخور توجه است و نتایج به‌دست‌آمده در سطح معنا دار است.

این مطالعه نشان می‌دهد رویکرد کنش متقابل در بحث کیفیت زندگی به چگونگی تعامل و کنش متقابل نمادین در محیط دانشگاه بین عناصر مختلف (استاد، کمیته و گروه علمی دانشجو، دوستان دانشگاهی، کارکنان) توجه ویژه دارد و بر ماهیت فکری و تصویری مثبت و منفی انسان (دانشجو و استاد) نسبت به خودش و اطرافیان پیدا می‌کند و به نحوه عمل انسان بر کیفیت زندگیش در محیط تأثیر می‌گذارد. کولی به مفهوم خودآیین‌سان در ارتباط با کیفیت زندگی فرد توجه می‌کند. هرچه ارتباط انسان (دانشجویان و استادان) در

برآورد کلی از یافته‌های این پژوهش (جدول ۱ و ۲) نشان می‌دهد دیدگاه دانشجویان نسبت به سطوح کیفیت زندگی آموزشی، مطلوب است؛ به طوری که سطح مطلوبیت از شاخص‌های کیفیت زندگی آموزشی بالاتر از حد متوسط (۵۰ درصد) است. نتایج نشان می‌دهد کمترین سطح مطلوبیت به شاخص پیشرفت و ماجراجویی (۵۵ درصد) و بیشترین مطلوبیت به شاخص بهداشت و روانی (۷۸٪) اختصاص دارد. همین‌طور سطح مطلوبیت در شاخص‌های سرمایه اجتماعی (چهار مؤلفه) بین حداقل ۶۵٪ (مشارکت علمی) و حداکثر ۸۱٪ (ارتباط علمی) قرار دارد. این یافته‌ها، رضایت کافی دانشجویان از سطوح مختلف کیفیت زندگی آموزشی در محیط دانشگاه را نشان می‌دهد و از سیاست‌ها و رویه‌های موجود در فعالیت‌های علمی حمایت می‌کنند.

یافته‌های جدول ۳ نشان می‌دهد پرسش سه پژوهش مبنی بر رابطه معنی‌دار در کل مؤلف‌های کیفیت زندگی آموزشی تأیید شده است؛ به طوری که جدول فوق نشان می‌دهد ضرایب همبستگی درونی بسیار خوبی بین متغیرهای مستقل (نه متغیر) با یکدیگر وجود دارد. کمترین میزان ضریب همبستگی بین دو متغیر سلامت اجتماعی و روانی (۰/۱۵۲) و احساس شایستگی و بیشترین میزان ضریب همبستگی بین دو متغیر پیشرفت و ماجراجویی با نگرش مثبت به دانشگاه به میزان ۰/۹۲۴ برآورد شده است. در واقع پرسش سه پژوهش را در سطح ۹۹٪ اطمینان تأیید کرده است. به عبارت دیگر، همه الگوهای ضرایب همبستگی در کل معنی‌دار هستند. نتایج به‌دست‌آمده از جدول‌های ۴، ۵ و ۶ نشان می‌دهد رابطه معنی‌دار بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی با مؤلف‌های کیفیت زندگی آموزشی در بین دانشجویان وجود دارد که به تأیید پرسش چهار پژوهش می‌انجامد.

نتایج چهار الگو از معادله رگرسیونی شاخص‌های سرمایه اجتماعی بیان می‌کند چهار متغیر سرمایه اجتماعی (الگوی ۴، جدول ۶) به میزان ۷۹٪ از تغییرات کیفیت زندگی آموزشی را تبیین می‌کنند. مقدار ضریب F ، رابطه مثبت و معنی‌داری در

مشارکت‌های علمی و دانشگاهی مطرح می‌شود که باید مدیریت شود:

۱. مسئولان دو دانشگاه در چشم‌اندازها، اهداف و رسالت‌های خود در چارچوب قالب‌های علمی و استاندارد جهانی به‌روز (آپدیت) شوند و با تلاش برای تحقق زمینه توسعه و افزایش میزان سرمایه اجتماعی مطلوب در محیط علمی دانشگاه، خود را براساس آخرین یافته‌های علمی، تطبیق و به رشد خود ادامه دهند.

۲. سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی آموزشی در دانشگاه تأثیر می‌گذارد؛ بنابراین، لازم است همواره جنبه‌های مختلف محیط آموزشی، تعامل علمی بین دانشجو و گروه، اعضای هیئت علمی و کمیته تخصصی بررسی و شایان توجه قرار گیرد و نقاط ضعف و قوت آنها کشف شود و اقدامات عملی مناسب در حوزه‌های آموزشی و پژوهشی دانشگاه، انجام و خدمات و امکانات مناسب ارائه شود و اعضای هیئت علمی و دانشجویان به لحاظ کمیت و کیفیت، زمینه‌های بهبود را در دانشگاه فراهم کنند.

۳. به همین منظور، مدیران و مسئولان آموزشی و پژوهشی، زمینه‌های ایجاد فرهنگ کار گروهی، توانمندسازی دانشجویان و اعضای هیئت علمی، انگیزه بیشتر مشارکت و تعامل علمی را در محیط دانشگاهی ارتقا دهند و میزان سرمایه اجتماعی در این محیط‌های آموزشی را افزایش دهند. این امر، افزایش رضایت آموزشی و پژوهشی استادان و دانشجویان را به همراه خواهد داشت.

۴. در واقع این یافته‌ها بدان معناست که برای بهبود و افزایش کیفیت زندگی آموزشی باید به ارتقای سطوح سرمایه اجتماعی در محیط دانشگاهی توجه داشت و چهار بُعد سرمایه اجتماعی، یعنی شناخت، اعتماد، مشارکت و ارتباط علمی را باید بیش‌ازپیش تقویت کرد. همین‌طور محیط علمی دانشگاه را در مسیر دانشگاه‌های نسل سوم یعنی دانشگاه‌های کارآفرین سوق دهند. به عبارت دیگر در محیطی آکنده از آموزش، پژوهش و کارآفرینی قرار گیرند و از پتانسیل موجود

محیط‌های مختلف به‌خصوص محیط‌های آموزشی و دانشگاهی، غنای بیشتری داشته باشد، کیفیت زندگی آموزشی، درجه بالاتری دارد. همان نکته‌ای که نظریه پردازانی مانند کولی، مید و بکر به تبیین الگوی خودآیینی، الگوی نقش اجتماعی اشاره می‌کند که چگونه انسان در رهگذر تبادل با دیگران رشد می‌کند، ارتباط دیالتیکی شکل می‌گیرد.

این پژوهش به نقش یادگیری مشاهده‌ای در تعامل، مشارکت و شناخت در محیط آموزشی بین استادان و دانشجویان تأکید می‌کند که به فرایند الگوسازی منتهی می‌شود؛ آنچه که در محیط دانشگاهی بین عناصر مختلف علمی (استاد، کمیته و گروه علمی دانشجو، دوستان دانشگاهی و کارکنان) رخ می‌دهد؛ در واقع همان نکته‌ای که آلبرت باندورا در تئوری یادگیری اجتماعی به الگوهایی مانند رفتارها، تجربه مستقیم فرد از محیط، پاسخ‌های دریافتی و پاداش‌های مطلوب و کسب‌شده اشاره می‌کند. نکته دیگر این پژوهش بر کفایت نظری شاخص بهداشت اجتماعی و روانی تأکید می‌کند که تأثیر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی پیونددهنده آن است؛ نکته‌ای که افه (1995) به آن اشاره می‌کند که چگونه افراد در محیط، سرمایه‌گذاری می‌کنند؛ یعنی با تعامل، مشارکت، شناخت علمی از یکدیگر، اعتماد و پیوند را با دیگران برقرار می‌کنند.

محدویت‌ها و پیشنهادات

پراکندگی جامعه آماری مطالعه‌شده در دانشکده‌ها و دسترسی نداشتن به نمونه‌ها در زمان‌های خاص برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها (توزیع پرسش‌نامه) از مهم‌ترین مشکلات این پژوهش بود که با شناسایی زمان کلاس‌های درس و حضور متعدد در دانشکده‌ها اطلاعات لازم با وسواس بسیار انجام گرفت. نکته دیگر، نوع و قضاوت پاسخ‌دهندگان و سوءگیری آنان نسبت به سؤالات از مشکلات دیگر بود که به حذف پرسش‌نامه‌های ناقص از گردونه تحلیل‌ها منجر شد. در نهایت، ۳۳۲ پرسش‌نامه در این پژوهش تحلیل و بررسی شد. در پایان، نکاتی برای تقویت هرچه بیشتر فضای

علمی در دانشگاه، بیشترین بهره‌برداری را ببرند.

انسانی، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های
بازرگانی، چاپ اول، ص ۱۳۷.

منابع

- رحمانی فیروزجاه، ع. و سهرابی، س. (۱۳۹۱). «بررسی جامعه‌شناختی رابطه میان کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی شهر تهران)»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، سال اول، ش ۲، ص ۱۵۷-۱۷۵.
- علمی، م. و هاشم‌زاده، ا. (۱۳۸۸). «بررسی رابطه بین کیفیت زندگی کاری و از خودبیگانگی اجتماعی در بین دبیران دبیرستان‌های شهر تبریز»، مطالعات جامعه‌شناسی، سال دوم، ش ۵، ص ۷-۲۸.
- فرازمنند، ح. افقه، م.؛ مع‌الحق‌فرد، م. و، صیادی‌نژاد، ع. (۱۳۹۳). «رابطه سرمایه انسانی با کیفیت زندگی در استان‌های کشور»، فصلنامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی، سال چهاردهم، ش ۵۴، ص ۳۷.
- ماجدی، م. و لهسایی‌زاده، ع. (۱۳۸۵). «بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی: مطالعه موردی در روستاهای استان فارس»، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۹، ش ۴، ص ۹۲-۱۳۴.
- مختاری، م. و نظری، ج. (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی کیفیت زندگی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- وصالی، س. و توکل، م.م. (۱۳۹۱). «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی در شهر تهران»، فصلنامه مطالعات شهری سال دوم، ش ۲، ص ۱۹۷-۲۲۰.
- Abdul-Hakim, R., Russayani, S. Nor Azam, A. (2010) The Relationship between Social Capital and Quality of Life Among Rural Households In Terengganu, Malaysia , Ontario International Development Agency. ISSN 1923-6654 (print), ISSN 1923-6662 (online). Available at <http://www.ssrn.com/link/OIDA-Intl-Journal-Sustainable-Dev.html>.
- Calman, KC. (1984) Quality of life in Cancer Patients an Hypothesis Med Ethics-Ferrance, C: Powers, M (1985) Quality of Life Index: Development and Propertied. AdvNursci.
- Imandoust, S. B. (2011) "Relationship between Education and Social Capital", International
- پورتس، آ. پورتس، آ؛ اوفه، ک؛ پاتنام، ر؛ کلمن، ج. و فوکویاما، ف. (۱۳۸۹). سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه: ترجمه: پویان، ح. و خاکباز، ا.، تهران: نشر شیرازه.
- الوانی، م. و شیروانی، ع.ر. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی (مفاهیم، نظریه‌ها و کاربردها)، تهران: انتشارات مافی، چاپ اول.
- امین بیدوخت، ع.ا. جعفری، س.؛ خسروی‌نیا، م. و نوروزی، ن. (۱۳۹۲). «تأثیر سرمایه اجتماعی بر رضایت تحصیلی»، دو فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی، سال دوم، شماره سوم، صص ۱۰۷-۱۳۷.
- بیکر، و. (۱۳۸۲). مدیریت و سرمایه اجتماعی، ترجمه: الوانی، م. و ربیعی، م.ر.، تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.
- پیدایی، م. (۱۳۹۳). «طراحی یک الگوی تبیین رابطه بین کیفیت زندگی کاری و سرمایه اجتماعی کارکنان»، فصلنامه مدیریت توسعه و تحول، ش ۱۷، صص ۳۳-۴۱.
- تولایی، ن. و شریفیان ثانی، م. (۱۳۸۴). «سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعات محلی»، ارائه‌شده در سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی، تهران.
- جاویدی کلاته جعفرآبادی، ط.، معدنی، ص. و رضوی، ب.ز. (۱۳۹۲). «نظریه یادگیری شناختی - اجتماعی بندورا و دلالت‌های تربیتی آن»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی یافته‌های علوم شناختی در تعلیم و تربیت آن، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- جزینی، ن. (۱۳۷۵). مدیریت منابع انسانی، تهران: نشر نی، چاپ اول، ص ۳۱۱-۲۱۱.
- حاجی کریمی، ع.ع. و رنگریز، ح. (۱۳۷۹). مدیریت منابع

- Journal of Humanities and Social Science*, 1(20): 52-57.
- Inkpen, A.C. and Tsang, E.W.K. (2005) "Social Capital, Networks, and Knowledge Transfer", *Academy of Management Review*. 30(1): 146-165.
- Karimzadeh, M., Ahmad, F. Karimzadeh, B. (2013) "Impact of Social Capital on Quality of Life: Evidence from India", *International Journal of Economic Practics and Theories*, 3(4): 264 – 271.
- Massam, B.H. (2002) "Quality Of Life: Public Planning and Private Living", *Progress In Planning*, 58:141-227.
- McPhersom, K. & Kerr, S. Mc'Gee, E. Cheater, F. Morgan, A. (2013) The role and impacts of social capital on the health and wellbeing of children and Adolescents: *a systematic review*, Glasgow Caledonian University.
- Mularska-Kucharek, M. (2014) Social Capital and Quality of Life, *Lodz University Press & Jagiellonian University Press*.
- Noll, H. (2002) "Towards a European System of Social Indicators: Theoretical framework and System and System Architecture", *Social Indicators Research*, 58:47-87.
- Onyx, J. & Bullen, P. (2000) "Measuring Social Capital In Five Communities". *The Journal of Applied Behavioral Science*, 36(1): 23-42.
- Roslan, A. Russayani, I. Nor Azam, A. (2010) "The Relationship between Social Capital and Quality of Life Among Rural Households in Terengganu, Malaysia". *International Journal of Sustainable Development*, 1(5):99-106.
- Yaghoubzadeh, N. (2011) "Investigate the Correlation between Social Capital and Economic Development in Provinces", *Australian Journal of Basic and Applied Science*, 5(12): 3160-3163.